

edufocus article

Mladen Domazet

ETIKA ODRŽIVOSTI I GLOBALNA
PRAVDA ŽIVOTNE SREDINE

Mreža centara
za obrazovne politike

UVOD

Naš odnos prema živoj planeti i jednih prema drugima trenutno je u specifičnoj, kritičnoj situaciji. Prema našem najboljem saznanju, nalazimo se na jedinstvenoj tački u geološkoj istoriji Zemlje, kao i u zapisanoj (ljudskoj) istoriji.

Ova situacija ogleda se u nezapamćenom uticaju civilizacijskih aktivnosti, uglavnom motivisanih ekonomskim razlozima, na održivost i normalno funkcionisanje biosfere, kao i u jednoj od najdramatičnijih promena planetarnih geofizičkih uslova od poslednjeg velikog udara meteorita. Povrh svega, naše društvo je u velikoj meri svesno, ili ga lako možemo učiniti svesnim, ozbiljnosti ovih promena i sopstvene uloge u njima. Takođe, makar u teoriji, sposobni smo da osmislimo strategije za ublažavanje uzroka naglih promena i negativnih efekata ljudskih aktivnosti.

Ipak, do sada nismo, kao globalna zajednica, sproveli preporučene mere za ublažavanje posledica. Umesto toga, gotovo isključivo okrivljujemo neku (drugu) podgrupu svetske populacije za neuspeh da to učinimo.

Kao što je istaknuto u prethodnom tekstu („Rekonstrukcija održivosti i inkluzije u obrazovanju o životnoj sredini“), „sve počinje od nas samih“. Nakon što obnovimo svoju povezanost sa prirodom, moramo se ponovo povezati i sa sopstvenom ulogom u zajedništvu planete i čovečanstva, kako bismo mogli da porazgovaramo o tome kako da izgradimo škole koje su u službi globalne pravde i održivosti.

U nastavku ćemo ukratko razmotriti različite etička polazišta koja doprinose trenutnoj neodrživosti, kao i instrumente za osmišljavanje korektivnih strategija. Na samim učenicima je da tragaju za dodatnim informacijama i angažuju se u širem svetu. Ovaj članak usput daje smernice, ali mogućnosti za istraživanje, čuđenje, oduševljenje i angažman u ovim temama danas su gotovo neograničene.

Svaki deo teksta prati niz pitanja osmišljenih da provere razumevanje i podstaknu preispitivanje uobičajenih pogleda na obrazovanje o životnoj sredini.

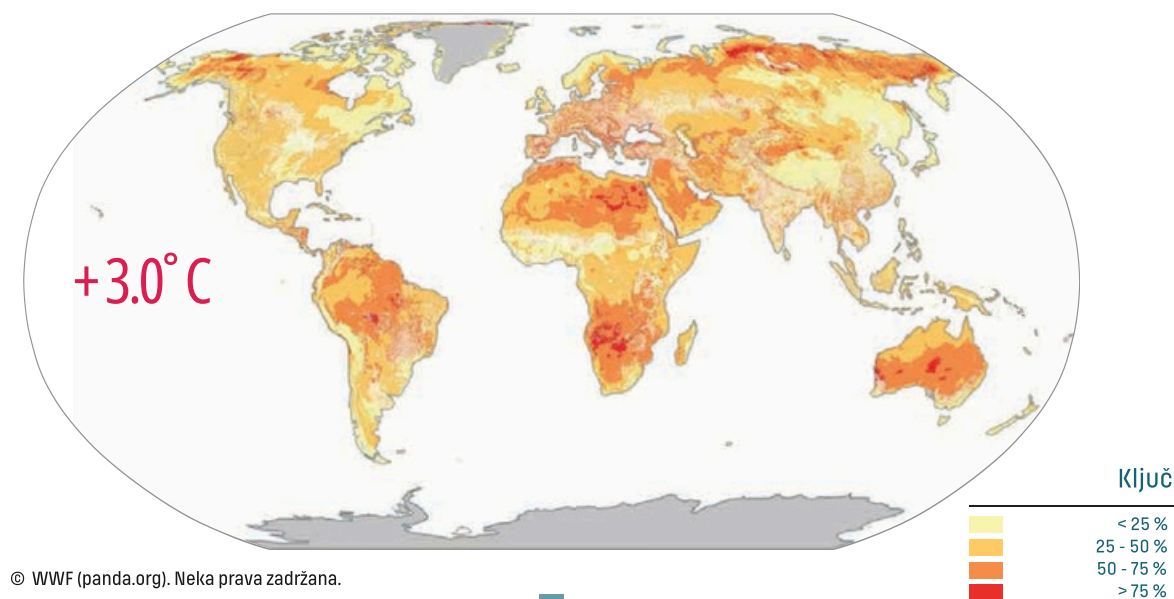
Ova pitanja nisu tu samo da podstaknu razmišljanje, već i da pokrenu na delovanje. Služe kao smernice za učitelje i nastavnike u promišljanju kako da ove složene i međusobno povezane koncepte integrišu u svoju nastavnu praksu, osnažujući ih da doprinesu stvaranju inkluzivnijeg, održivijeg i pravednijeg obrazovnog okruženja.

MATERIJALNI I SOCIJALNI
POKAZATELJI (NE)ODRŽIVOSTI

Brojevi koji pričaju priču

Slike sadržane u ovom tekstu jasno osvetljavaju ozbiljnost globalne krize. Uz opis konteksta i kontekstualizaciju smernica za tumačenje, mogu poslužiti za brzo predstavljanje trenutne situacije ili kao uvod u diskusiju o pravcu, intenzitetu, uzrocima i očekivanim posledicama globalnih promena koje proživljavamo. Neke slike oslanjaju se na naučne prognoze (uz naznačene izvore predviđanja ili ilustracija), dok druge prikazuju savremene istorijske trendove i trenutno stanje ključnih faktora koji pokreću klimatske promene na globalnom nivou.

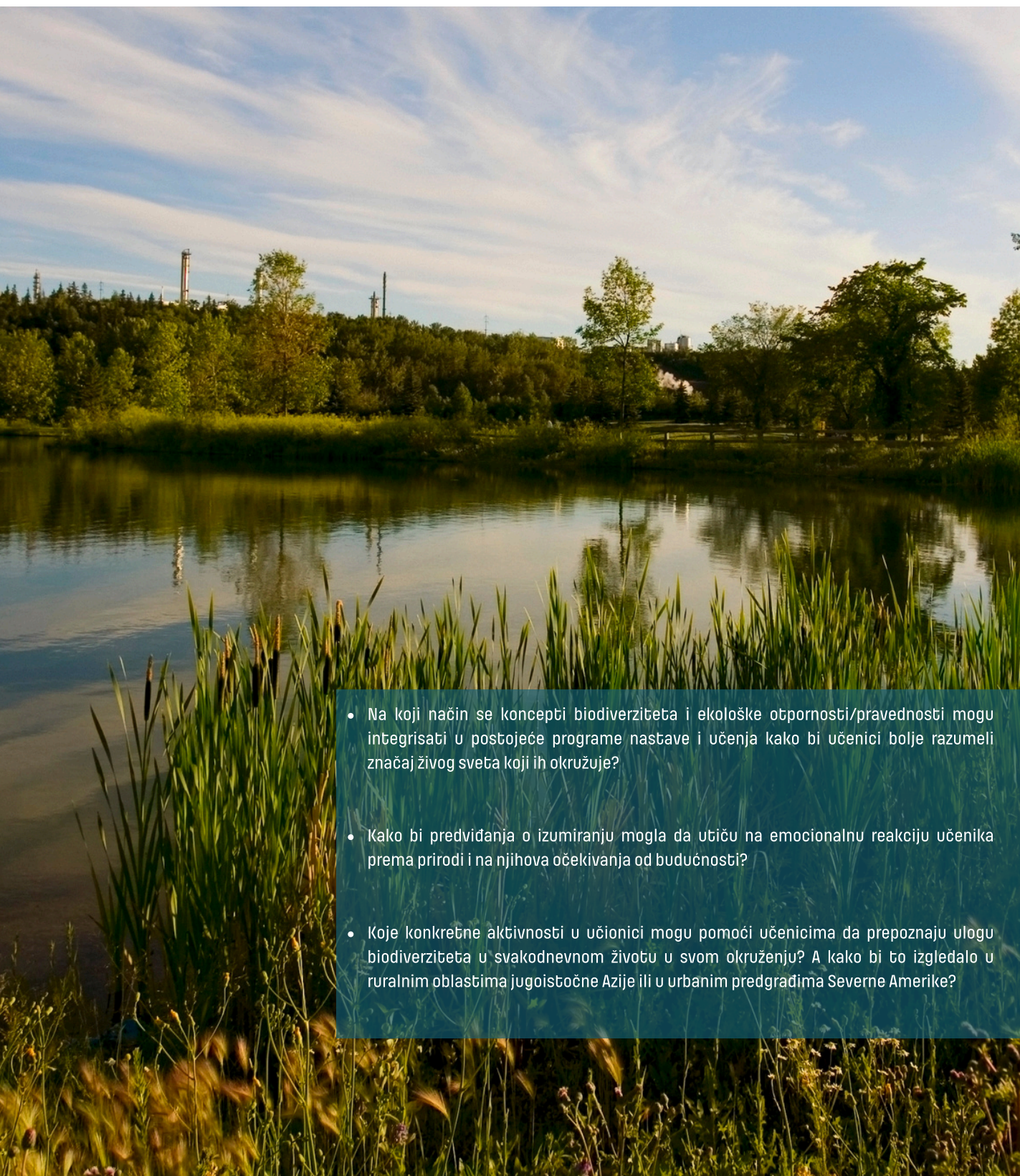

Slika 1: Predviđeni gubitak kopnenog i slatkovodnog biodiverziteta u poređenju sa preindustrijskim periodom pri prosečnom globalnom zagrevanju koje se očekuje do kraja ovog veka u scenariju „sve po starom“ (uključujući trenutne mere ublažavanja klimatskih promena)¹

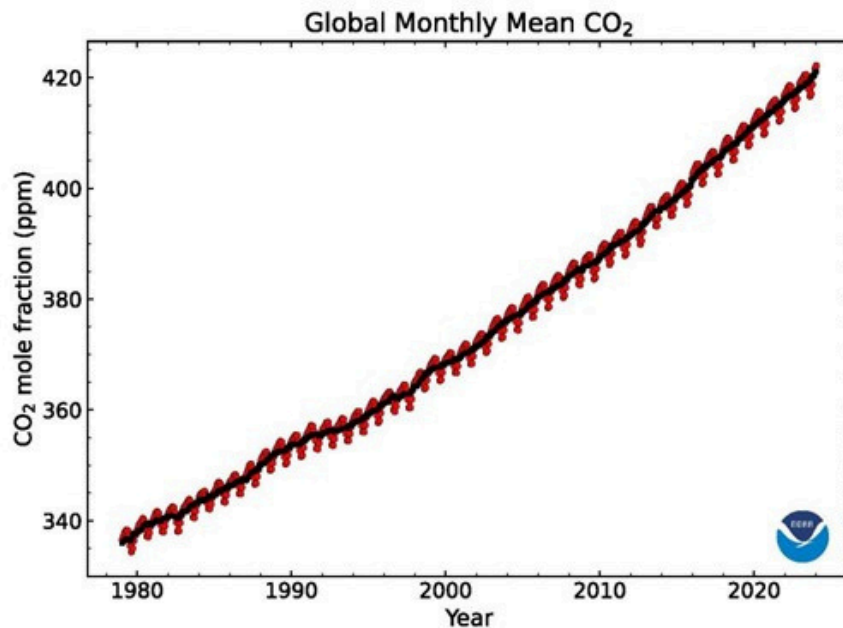
Što je predviđeni gubitak vrsta veći (usled pogoršanja klimatskih uslova u određenoj oblasti), to je i veći rizik po integritet, funkcionisanje i otpornost ekosistema na klimatske promene. Različite nijanse boja na karti prikazuju procenat vrsta za koje se predviđa da će klimatski uslovi postati toliko nepovoljni da će te vrste biti lokalno ugrožene i izložene visokom riziku od nestanka na tim prostorima.

Ova projekcija je ključna za naše rasprave o ekološkoj pravdi, o čemu je već bilo reči u prethodnom članku. Pri prosečnom globalnom porastu temperature od 3 °C (popularno: globalno zagrevanje od tri stepena Celzijusa), očekuje se da gubitak biodiverziteta u mnogim kopnenim regijama– uključujući severnu polarnu oblast, ekvatorijalnu Afriku i Ameriku, Sredozemlje, južni umereni pojas Afrike i Australiju – premaši 50% poznatih vrsta, a u nekim zonama čak i 75%. Takav gubitak biodiverziteta je ekvivalentan, a možda čak i gori od masovnih izumiranja koja su se dešavala pre nekoliko desetina miliona godina. U prošlosti su takvi događaji označavali velike preokrete u razvoju života na Zemlji kao i duge periode oporavka dok se biološka raznolikost ponovo ne uspostavi. Ova slika predstavlja upozorenje na mogući novi talas masovnog izumiranja koji nas očekuje u ovom veku, ukoliko čovečanstvo ne uloži ozbiljne napore u zaustavljanje glavnih pokretača klimatskih promena i ne poveća otpornost ekosistema na gubitak biodiverziteta.

Ohrabrujući narativ civilnog društva, kao odgovor na izazov ograničavanja globalnog zagrevanja na 1,5 °C i borbe za klimatsku pravdu, poziva nas da ne budemo pasivni posmatrači šestog masovnog izumiranja „na jedinoj nastanjivoj planeti koju imamo“.² Možemo zamisliti globalnu civilizaciju u kojoj trenutno učestvujemo kao svesni vrhunac materijalne transformacije ljudske uloge u biosferi – od beznačajnog dvonošca do najveće kolektivne materijalne sile na planeti. To bi mogla da bude priča o buđenju, učenju i preuzimanju odgovornosti. U slovenskim jezicima, ovaj narativ se poklapa s prevodom engleskog termina degrowth – odrast. Kako god da nazovemo ovu intelektualnu promenu, pred nama je zadatak da razložimo mitove kojima se danas vodimo, da preispitamo priče kroz koje tumačimo svoja iskustva i da se usaglasimo oko skupa principa koji će voditi kolektivnu izgradnju budućih narativa o ekološkoj pravdi. Ovaj gradivni blok posvećen je upravo tim principima – principima održivosti i globalne pravde.

- Na koji način se koncepti biodiverziteta i ekološke otpornosti/pravednosti mogu integrisati u postojeće programe nastave i učenja kako bi učenici bolje razumeli značaj živog sveta koji ih okružuje?
- Kako bi predviđanja o izumiranju mogla da utiču na emocionalnu reakciju učenika prema prirodi i na njihova očekivanja od budućnosti?
- Koje konkretne aktivnosti u učionici mogu pomoći učenicima da prepoznaju ulogu biodiverziteta u svakodnevnom životu u svom okruženju? A kako bi to izgledalo u ruralnim oblastima jugoistočne Azije ili u urbanim predgrađima Severne Amerike?

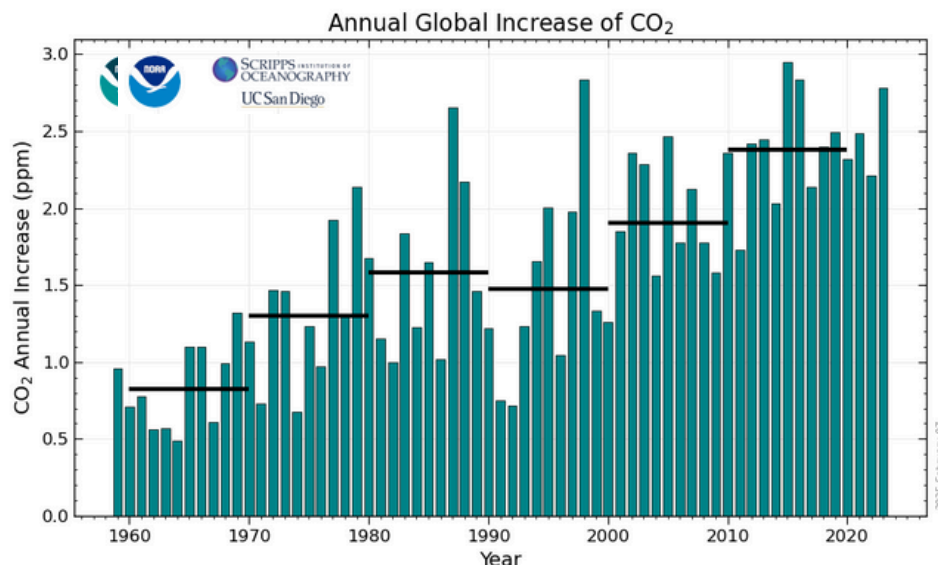

© 2024 NASA (climate.nasa.gov). Neka prava su zadržana.

Slika 2: Globalna mesečna prosečna koncentracija ugljen-dioksida u atmosferi (crvena linija) i godišnji trend (crna linija) od 1980. do 2024. godine. Zasnovano na direktnim merenjima američke vladine agencije NOAA.³ Ugljen-dioksid u atmosferi zagreva planetu uzrokujući klimatske promene. Više informacija o podacima i povezanim procesima možete pronaći na internet prezentaciji navedenog izvora.

Ova slika prikazuje promene u prosečnoj mesečnoj koncentraciji ugljen-dioksida (CO_2) u atmosferi od 1980. godine do danas. Koncentracija 1980. godine bila je nešto ispod 340 ppm (ppm je jedinica u kojoj se izražava koncentracija gasova u smeši gasova kao što je atmosfera, engl. parts per million – milioniti deo), što je tek neznatno ispod 350 ppm⁴, koncentracije koja predstavlja gornju sigurnu granicu koju su postavili naučnici. Još tokom osamdesetih godina prošlog veka, čovečanstvo je bilo svesno uloge ugljen-dioksida kao pokretača klimatskih promena, kao i da on potiče od sagorevanja fosilnih goriva. Najveće svetske naftne kompanije već tada su znale kakav uticaj njihovi proizvodi imaju na prognozirano ubrzano zagrevanje planete. Umesto da podrže rešenja, razvile su strategije za negiranje svoje odgovornosti, zamagljivanje mogućnosti koordinisane globalne akcije i opstrukciju političkih inicijativa za rešavanje ovog pitanja. Početkom 1990-ih godina bezbedna granica koncentracije ugljen-dioksida je pređena, a na poznatom Samitu Ujedinjenih nacija u Rio de Žaneiru postignut je deklarativni globalni dogovor o potrebi reagovanja. Ipak, koncentracija ugljen-dioksida u atmosferi od tada kontinuirano raste i taj rast se nastavlja i danas.

- Zašto je crna linija gotovo ravna, dok crvena linija oscilira tokom godine?
- Koji je opšti trend i za crnu i za crvenu liniju u periodu od 1980. do 2024. godine?
- Kolika je procenjena koncentracija ugljen-dioksida u predindustrijskom periodu, recimo 1750. godine?
- Čega se sećate ili šta znate o svetu i svakodnevnom životu u različitim delovima sveta u periodu kada je atmosferska koncentracija CO_2 poslednji put bila oko sigurnog nivoa od 350 ppm?

© 2024 NOAA (gml.noaa.gov). Neka prava su zadržana.

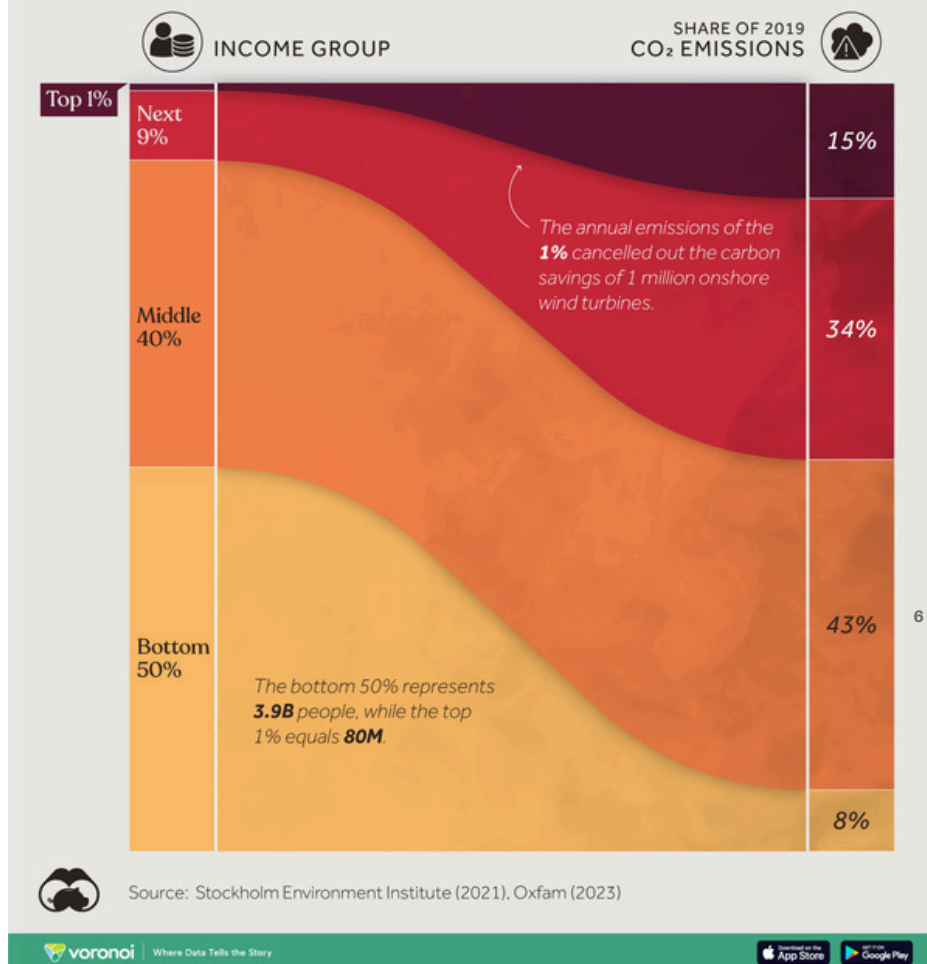
Slika 3: Godišnje prosečne stope rasta ugljen-dioksida, zasnovane na globalno uprosečenim podacima sa nivoa mora. Na grafikonu su prikazani i decenijski proseci stopa rasta kao horizontalne crne linije za periode 1960-1969, 1970-1979, i tako dalje.⁵

Ova slika prikazuje godišnji porast koncentracije ugljen-dioksida (CO_2) u atmosferi – odnosno koliko se svake godine povećava njegova prosečna koncentracija počevši od 1960. godine. Iako su upozorenja o rastućem nivou ugljen-dioksida prvi put izneta još sedamdesetih, otpor određenih interesnih grupa bio je već tokom osamdesetih strateški organizovan. Do devedesetih postignut je deklarativni globalni konsenzus o potrebi delovanja. Uprkos tome, iznenađujuće je da u globalnom trendu emisija nema jasne promene – povećanje se nastavlja gotovo istim tempom. Drugim rečima, ekonomski najproduktivniji deo čovečanstva i dalje svake godine emituje sve veće količine gasova koji uzrokuju klimatske promene, uprkos dugogodišnjim upozorenjima o njihovim posledicama.

Ukupan trend pokazuje stalni rast godišnjih porasta koncentracije ugljen-dioksida – iako pojedine godine ne beleže veći rast u odnosu na prethodne. Zanimljivo je da su devedesete bile prva decenija sa nešto nižim prosečnim godišnjim porastom u poređenju s prethodnim periodom, ali je i tada ukupna koncentracija i dalje nastavila da raste. Ni danas ne primećujemo jasan znak čak ni zaustavljanja rasta godišnje koncentracije, a kamoli neophodnog smanjenja na godišnjem i decenijskom nivou, koje bi bilo potrebno da se vratimo na bezbedan prag (vidi [Sliku 2](#)).

- Šta je uzrokovalo prosečno smanjenje stope rasta koncentracije ugljen-dioksida u atmosferi tokom 1990-ih? Koje promene su se tada dogodile u globalnoj privredi?
- Kako se naziva fenomen u kojem neka promenljiva beleži sve veće godišnje poraste – za razliku od ravnomernog, linearnog rasta?
- Kako se koncept smanjenja emisija ugljen-dioksida može ilustrovati u diskusijama u učionici? Kako se to može povezati sa pravednim rešenjima za koncentraciju ugljen-dioksida u atmosferi (slika 2)?

CO₂ Emissions by Global Income Group

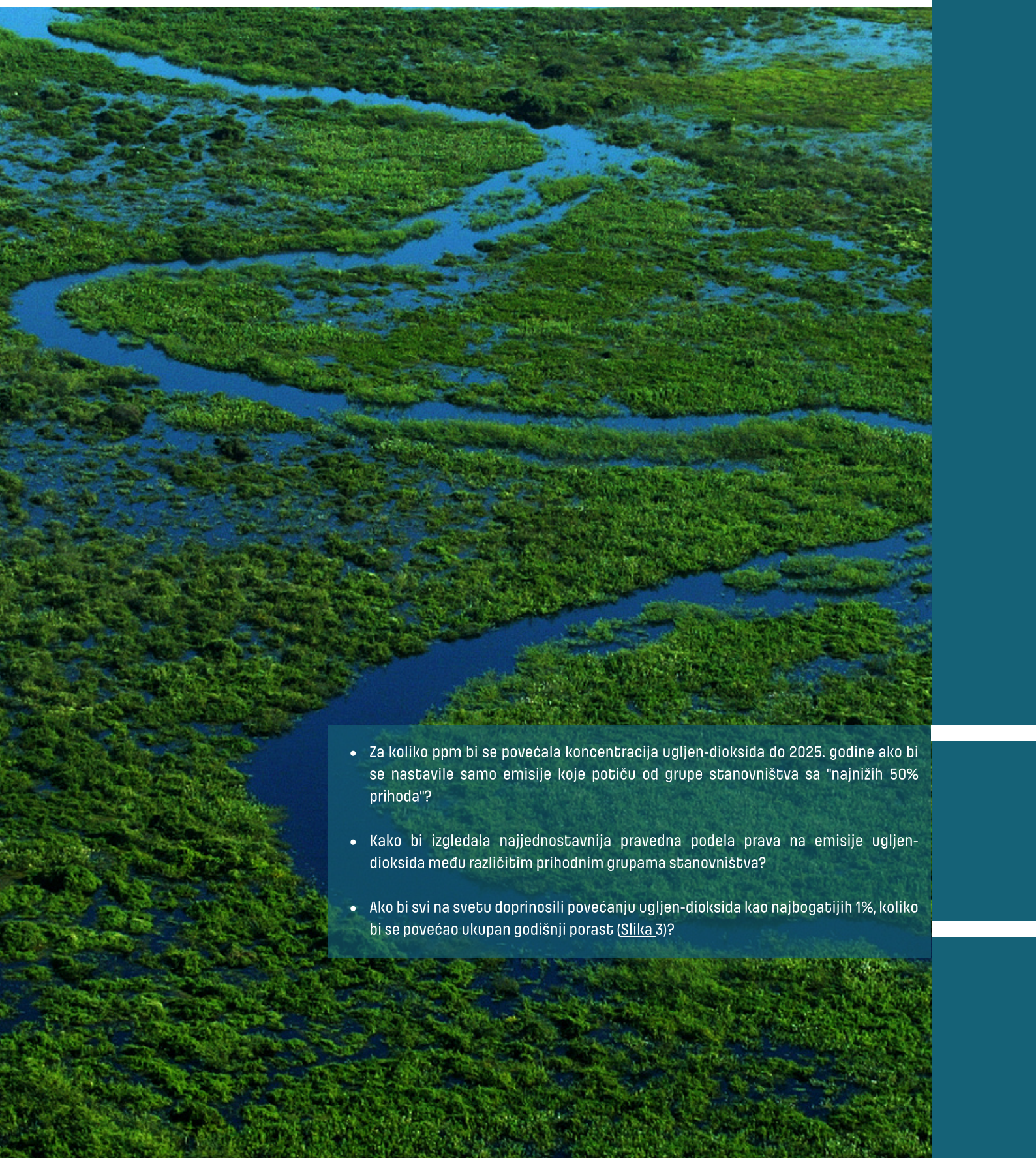

© 2023 Visual Capitalist (visualcapitalist.com). Neka prava su zadržana.

Slika 4: Godišnje emisije ugljen-dioksida u 2019. godini, raščlanjene po globalnim grupama prema visini prihoda. Podaci za ovu ilustraciju preuzeti su iz Kalkulatora nejednakosti emisija, koji je razvijen u okviru [Stokholmskog instituta za životnu sredinu](#).⁶

Na posljednjoj slici prikazan je udeo globalnih godišnjih emisija ugljen-dioksida po grupama stanovništva po visini prihoda, čime se apstraktna kategorija „čovečanstva“ konkretizuje kroz razlike u potrošnji. Grupa sa najnižih 50% prihoda, koja obuhvata gotovo četiri milijarde ljudi, odgovorna je za svega 8% godišnjih emisija ugljen-dioksida. Ukoliko bi samo ova grupa nastavila da emituje gasove po trenutnoj stopi, dok bi svi ostali prestali, godišnji globalni porast koncentracije ugljen-dioksida u atmosferi opao bi za preko 90% – praktično bi bio zaustavljen (vidi **Sliku 3**). Prosečni godišnji prihod ove grupe iznosi oko 2.800 evra, odnosno 233 evra mesečno.⁷

Kada se toj grupi pridruži narednih 40% svetske populacije, nešto više od 3 milijarde ljudi, njihov zajednički doprinos čini 50% godišnjih emisija koje utiču na rast atmosfere koncentracije ugljen-dioksida. Ova grupa prosečno zarađuje 16.500 evra per capita, odnosno 1.375 evra mesečno, što približno odgovara prihodima učesnika našeg projekta. Preostalih 10% najbogatijih stanovnika planete, njih oko 800 miliona, generiše drugu polovinu globalnih emisija ugljen-dioksida, od kojih značajan deo potiče iz luksuzne potrošnje.

-
- Za koliko ppm bi se povećala koncentracija ugljen-dioksida do 2025. godine ako bi se nastavile samo emisije koje potiču od grupe stanovništva sa "najnižih 50% prihoda"?
 - Kako bi izgledala najjednostavnija pravedna podela prava na emisije ugljen-dioksida među različitim prihodnim grupama stanovništva?
 - Ako bi svi na svetu doprinosili povećanju ugljen-dioksida kao najbogatijih 1%, koliko bi se povećao ukupan godišnji porast ([Slika 3](#))?

“..jedna grupa je ostvarila korist zahvaljujući troškovima i rizicima koje su snosili svi.”

- Možete li navesti jedan etički princip koji bi svet usmeren ka održivosti trebalo da usvoji kao polaznu tačku za promenu postojeće situacije? Primer etičkog principa za primenu u medicini je: "ne treba činiti zlo ili nanositi štetu".
- U kojim situacijama se utilitaristički pristup etici može smatrati poželjnijim od kontraktarijanskog pristupa (koji zahteva puni dogovor zajednice) ili od principa predostrožnosti (koji nalaže da se ne preduzima ništa ako postoji rizik od ozbiljne štete)?
- Koje obrazovne teme ili školski predmeti već danas uvode učenike u razumevanje izazova sveta sa osam milijardi ljudi i ograničenim resursima?
- Koji alati ili strategije bi mogli biti od pomoći za svih osam milijardi ljudi, sa ograničenim resursima i različitim mogućnostima pristupa, da se dogovore i slede plan održivosti?

ETIČKI PRINCIPI (NE)ODRŽIVOSTI

Nije iznenađujuće, imajući u vidu značaj koji pridajemo ekonomiji u savremenom društvu, što je naš dominantni etički okvir dugo bio oblikovan tako da odgovara vladajućoj ekonomskoj filozofiji. Kao i svaka akademska disciplina, i etika je samo jedan deo mnogo šire oblasti – moralne filozofije – u okviru koje postoje brojni i nijansirani odgovori na temeljna etička pitanja.

Ipak, osnovne razlike u stavovima i pristupima posebno su relevantne za podatke koje smo prethodno prikazali i mogu se razmatrati i bez dubljeg ulaska u stručnu terminologiju pojedinih filozofskih pravaca. U skladu s filozofijom eko-pravde, potrebno je da se osvrnemo na različite stavove o raspodeli blagostanja, o žrtvama i rizicima kojima su izloženi bogati i siromašni, mladi i stari, sadašnje i buduće generacije – kao i ljudi u odnosu na druge oblike života.

O poslednjem se u izvesnoj meri već raspravljalo u prethodnom članku (Rekonstruisanje održivosti i inkluzije u obrazovanju u životnoj sredini). Pitanje međugeneracijske pravde ogleda se u činjenici da trenutni doprinosi porastu atmosferske koncentracije ugljen-dioksida – jednog od glavnih pokretača klimatskih promena (vidi **Sliku 3**). Nasuprot tome prognoziraju se zone masovnog izumiranja koje će doživeti skoro potpuni gubitak biodiverziteta do kraja ovog veka (vidi **Sliku 1**).

Većina nas koji danas doprinosimo rastu emisija neće biti živa kada se ti gubici ostvare. Ta nepravda postaje još uočljivija kada se posmatra kroz prizmu odnosa mladih i starih, siromašnih i bogatih. U oba slučaja, jedna grupa je ostvarila nesrazmerno više koristi, dok su troškove i rizike snosili svi.

Utilitarizam protiv kontraktarijanizma

U savremenom dobu, zapadna filozofija grupisala je moguća etička stanovišta u dve glavne škole mišljenja: utilitarizam i kontraktarijanizam. Između ove dve (pojednostavljene) krajnosti postoji širok spektar prelaznih pristupa, a na svakoj zajednici je da pronađe onaj koji najbolje odražava njen pogled na svet i predstavu o pravdi. Ipak, svetu je potreban globalni, sveobuhvatni okvir koji može da obuhvati različite mikro-aranžmane, a da ih međusobno ne dovede u sukob. Takva potreba već nas usmerava ka nekoj formi kontraktarijanskog pristupa (npr. Žan-Žak Ruso i Immanuel Kant), jer se temelji na ideji dogovora – svojevrsnog društvenog ugovora između različitih zajednica.

- Kako naš trenutni program nastave i učenja odražava ili čak pojačava dominantne ekonomske filozofije, posebno principe utilitarizma i kontraktarijanizma?
- Kako ovo može da utiče na učeničko razumevanje koncepta pravde, jednakosti i održivosti?
- Kako naše školsko rukovodstvo može da osigura da naše politike i prakse odgovore na etičke izazove uzrokovane nejednakostima između mladih i starih, bogatih i siromašnih, sadašnjosti i budućnosti?
- Koju ulogu može da ima naša škola u promovisanju međugeneracijske i socioekonomske jednakosti u svojoj zajednici?

S druge strane, utilitarizam, čiji su najpoznatiji zagovornici Džeremi Bentam, Džon Stjuart Mil i Henri Sidžvik, teži maksimizaciji ukupne sreće ili korisnosti – sumarnog dobra celokupnog čovečanstva (a potencijalno i drugih živih bića). Ovaj pristup pretpostavlja da postoji jedan racionalan, univerzalno primenljiv metod za određivanje najboljeg načina delovanja, onog koji donosi najveći zbir koristi. Umesto da se bavi gomilom suprotstavljenih stavova i pogleda na svet, utilitarizam istražuje i zagovara univerzalno prihvatanje najboljeg sveukupnog načina delovanja.

Duga istorija i nijanse filozofske debate nisu predmet našeg razmatranja ovde, ali je njihova povezanost sa oblicima organizacije eksploatacije prirode i rada važna za razumevanje prethodno otvorenih pitanja. Važno je predstaviti vezu utilitarizma sa globalnom kapitalističkom privredom i ulogu kapitalizma u savremenim pretnjama katastrofalnim klimatskim promenama i kolapsom biodiverziteta.

U ranoj modernoj, filozofi poput Džona Loka^{*} tvrdili su da prisvajanje prirodnih resursa ne nanosi štetu drugima, jer resursa ima dovoljno za sve koji žele da ih koriste na isti način. Uz to, želja da se resursi iskoriste bila je rezultat preduzetničke inicijative, koja je proizvodila ne samo profit već i nova dobra dostupna svima koji imaju sredstva da ih kupe.

Savremena globalna kapitalistička ekonomija oslanja se na liberalnu i utilitarističku premisu da je stvaranje ekonomske vrednosti vrhovni cilj. Iz sirovih resursa, ljudskom aktivnošću i znanjem stvara se proizvod sa tržišnom vrednošću. Prema ovoj ekonomskoj logici, nova vrednost nastaje tamo gde ranije nije postojala, a zbir svih tih novih vrednosti predstavlja ukupnu „korisnost“ za čovečanstvo.

Bez obzira na to da li je ta vrednost pravedno raspodeljena, smatra se da je korisnost veća ako je izražena kao tržišna vrednost, nego ako ostane u svom prirodnom, neiskorišćenom stanju. U manje apstraktnim terminima, današnja ekonomija favorizuje trenutnu dobit u odnosu na dugoročne ekološke i društvene interese.

^{*} Zanimljivo je primetiti da, iako se Džon Lok često smatra „ocem modernog liberalizma“ – pravca koji je blizak kasnijim utilitarističkim pozicijama u ekonomskoj teoriji – on je zapravo bio rani zagovornik kontraktarijanskog pristupa. Njegove ideje imale su snažan uticaj na kasnije mislioce kontraktarijanizma, poput Žan-Žaka Rusoa. Filozofija često deluje zbujujuće upravo zato što su mislioci kroz istoriju eksperimentisali sa različitim stavovima i perspektivama u odnosu na brojna etička i politička pitanja. Radi pojednostavljenja, možemo reći da Lokova rana filozofija počinje iz kontraktarijanske pozicije, ali vodi ka utilitarističkim ishodima – naime, do uverenja da je racionalno najproduktivniji društveni poredak ujedno i najbolji za sve. Važno je, međutim, naglasiti da je Lokov prvobitni koncept društvenog ugovora bio ograničen – uključivao je pretežno bogate muškarce, belce iz Zapadne Evrope. To postavlja ozbiljna pitanja o univerzalnosti i pravednosti takvog ugovora, naročito u savremenim diskusijama o globalnoj pravdi i inkluziji.

„...moramo razumeti same uslove održivosti života – kao resurs.“

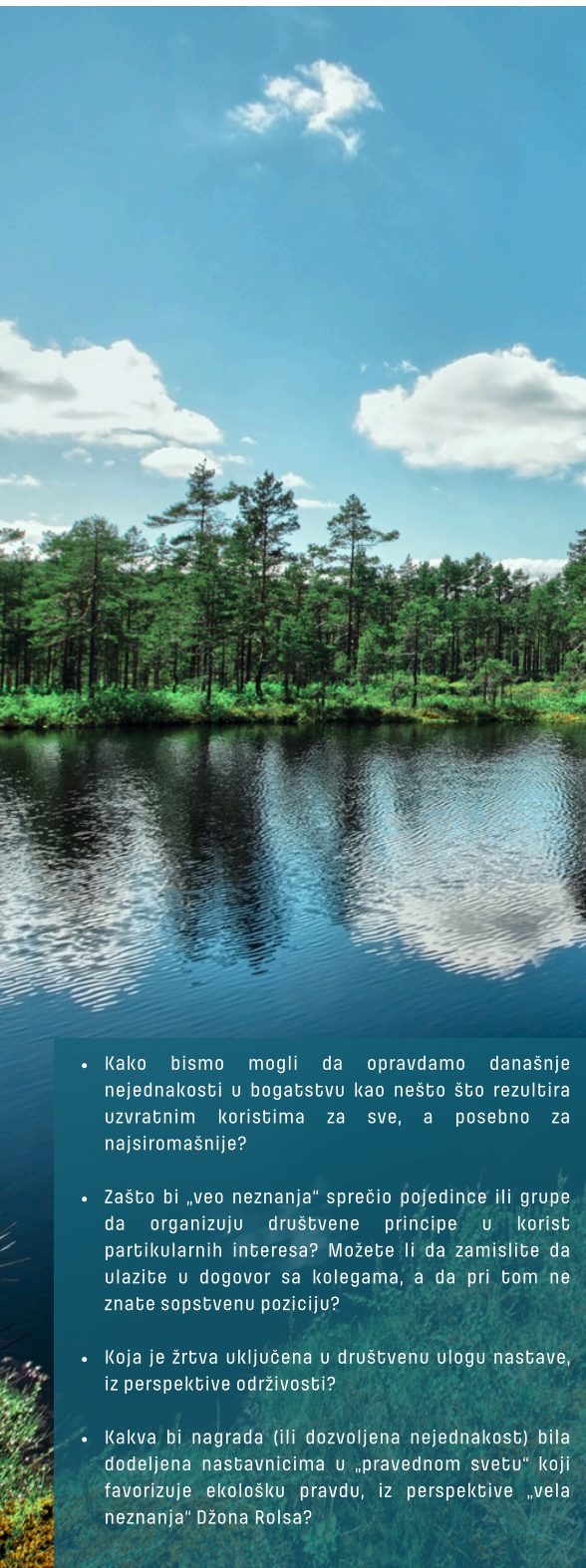
VOĐENJE PRAVDE U USLOVIMA OGRANIČENOSTI

Od prvobitnih predloga Džona Loka do danas, postalo je jasno da se suočavamo sa globalnim, tj. konačnim ograničenjima dostupnih resursa – onim što ekološki ekonomista Robert Kostanza* naziva „punom planetom“. Kada u obzir uzmemo i potrebe budućih generacija, prostor za raspodelu resursa postaje još strože definisan.

Štaviše, same uslove života i održivosti – ono što planetu čini nastanjivom – moramo posmatrati kao resurse. To su resursi koji omogućavaju opstanak mnoštva različitih vrsta koje zajedno čine biološku raznovrsnost. Prirodni sistemi koji apsorbiraju nusprodukte ljudske (naročito ekonomske) aktivnosti – poput biosfere koja uklanja ugljen-dioksid iz atmosfere – takođe su resursi. Oni ne mogu biti zamenjeni ljudskim delovanjem, i dostupni su svima besplatno. U savremenom kontekstu, dostupnost svežeg, nezagađenog vazduha postaje jasan primer ograničenog resursa – uzimamo ga zdravo za gotovo dok ne postane oskudan, što tada izaziva ozbiljnu zabrinutost.

Liberalna filozofija doprinosi otporu prema ideji da neka društvena struktura ili telo reguliše proizvodne aktivnosti. Preduzetnici slobodno ulaze u eksploataciju resursa i proizvodnju, bez nametnutih ograničenja. Veruje se da će vrednost koju oni stvore „procureti“ ka ostalima i time povećati ukupnu društvenu korisnost. Takva logika preferira svet u kojem se stvara što je moguće više vrednosti, čak i ako su uslovi duboko nejednaki, naspram sveta u kojem je ukupna vrednost manja, ali ravnomernije raspodeljena. U tom pogledu, sistem ne smatra ravnotežu pravednijom ako ona ne maksimizuje korisnost. U ekstremnom slučaju, koji je, nažalost, veoma blizak današnjoj stvarnosti (setimo se da 10% najbogatijih proizvodi 50% emisija CO₂, [Slika 4](#)), utilitarizam opravdava svet bogat materijalnim dobrima, ali duboko nepravedan. Nasuprot tome, možemo da zamislimo svet skromniji po pitanju materijalnih dobara, ali sa pravednijom raspodelom, vođen vrednostima kao što su održivost, dobrobit i međugeneracijska odgovornost, a ne samo trenutna ekonomska korisnost.

Jedan liberalni pomak u odnosu na utilitarizam, koji ne zahteva potpunu jednakost, ogleda se u učenju Džona Roulisa i njegovom „principu razlike“. Ovaj princip dozvoljava nejednakosti samo ako one doprinose poboljšanju položaja onih koji su najugroženiji i time uvodi etički okvir koji balansira između jednakosti i funkcionalne razlike u društvu.⁹

-
- Kako bismo mogli da opravdamo današnje nejednakosti u bogatstvu kao nešto što rezultira uzvratnim koristima za sve, a posebno za najsiromašnije?
 - Zašto bi „veo neznanja“ sprečio pojedince ili grupe da organizuju društvene principe u korist partikularnih interesa? Možete li da zamislite da ulazite u dogovor sa kolegama, a da pri tom ne znate sopstvenu poziciju?
 - Koja je žrtva uključena u društvenu ulogu nastave, iz perspektive održivosti?
 - Kakva bi nagrada (ili dozvoljena nejednakost) bila dodeljena nastavnicima u „pravednom svetu“ koji favorizuje ekološku pravdu, iz perspektive „vela neznanja“ Džona Rolsa?

* Robert Kostanza je profesor ekološke ekonomije na Institutu za globalni prosperitet (IGP) na Univerzitetском koledžu u Londonu (UCL). Njegova transdisciplinarna istraživanja integrišu proučavanje ljudi i ostatka prirode u cilju rešavanja istraživačkih, političkih i strateških pitanja na više vremenskih i prostornih nivoa – od malih slivova do globalnog sistema.

- Kako školski program i praksa mogu da odražavaju razumevanje da živimo na „punjoj planeti“ sa ograničenim resursima? Koje promene možemo uvesti kako bismo pomogli učenicima da cene i deluju u skladu s idejom održive upotrebe resursa?
- Kako bismo mogli da iskoristimo Roulsov koncept „vela neznanja“ kako bismo podstakli učenike i osoblje da dublje razmisle o pravičnosti i pravdi u školskim politikama i praksama? Kako nas ovaj misaoni eksperiment može usmeriti u kreiranju pravednijeg školskog okruženja?
- Kako se bavimo razlikama u raspodeli resursa i bogatstva unutar naše školske zajednice? Podstičemo li učenike da razmišljaju o širim društvenim posledicama tih nejednakosti?

Reč je o obliku kontraktarijanske moralne teorije, zasnovane na stvarnom društvenom ugovoru, a ne na apstraktnom i apsolutnom proračunu korisnosti koja je preračunata na sadašnju vrednost. Naime, tradicionalni kontraktarijanski etički okviri nisu uspeli da ponude pogled na svet koji bi bio jednako sveobuhvatan kao utilitarizam (prema kojem „negde postoji stvarna vrednost koja se može izmeriti ili barem približno izračunati“), niti su se zasnivali na visoko subjektivnim procenama predstavljanim kao univerzalne istine.⁸

Rouls nas poziva da razmislimo o tome kakve bi društvene aranžmane slobodni i racionalni pojedinci prihvatili ako bi se nalazili u početnoj poziciji potpune jednakosti i neinformisanosti. Ta „izvorna jednakost“ podrazumeva međusobno poštovanje i pravo na slobodu izražavanja, ali i potpuno neznanje o sopstvenim i tuđim fizičkim sposobnostima, društvenom statusu, pristupu resursima (prirodnim ili stvorenim), pa čak i o tome kojoj generaciji pripadaju – da li su modernisti 20. veka ili oni koji su preživeli klimatske promene u 21. veku.

Ovaj hipotetički „veo neznanja“ sprečava pojedince ili grupe da oblikuju društvena pravila na način koji bi pogodio njihovim interesima. Ako vam je teško da zamislite takvu situaciju, možete je uporediti s društvenom lutrijom: pravila se donose pre nego što iko zna koju će društvenu ulogu, status ili položaj dobiti.

Prema Roulsu, društvo koje bi bilo uređeno po principima sa kojima bi se svi složili iz te pozicije neznanja, smatralo bi se pravednim. Nejednakosti koje bi bile prihvaćene u takvom poretku, posmatrale bi se kao neophodne za postizanje višeg zajedničkog dobra. Na primer, ako neko mora da postane lekar kako bi lečio druge, i ako se u obzir uzmu lična odricanja i odgovornost koju to zanimanje nosi, društvene nagrade (npr. plata, status) trebalo bi da budu pravedno dostupne i rezervisane za one koji tu ulogu istinski preuzmu.

Uopšteno, Rouls smatra da bi dva ključna principa trebalo da budu temelj svakog pravednog društva: **(1)** široke osnovne slobode dostupne svima i **(2)** dopuštene nejednakosti samo ako one rezultiraju kompenzacionim koristima za sve – a naročito za one koji su u najnepovoljnijem položaju. Ovaj okvir predstavlja etičku osnovu liberalizma koji priznaje određeni nivo nejednakosti, ali samo ako su one funkcionalne i opravdane iz ugla pravednosti. Na neki način, to je pokušaj da se ponudi moralno opravdanje za postojeće globalne nejednakosti, ali bez pozivanja na istorijske ili geografske slučajnosti.

"Moramo da rekonstruišemo nove i bolje priče, prikladne za 'puni svet' i 'planetarne granice' i da ih učinimo smislenim i privlačnim za sledeću generaciju."

ISPRAVLJANJE GLOBALNE EKOLOŠKE (NE)PRAVDE

Kada pokušamo da igramo „igru neznanja“ – što je zapravo osnov roulsijanskog koncepta, zasnovanog na teoriji igara (još jednog oslonca neoliberalne ekonomije) – ubrzo uviđamo koliko je ona neprimenljiva u stvarnim uslovima. Čak i da društvenu poziciju određujemo lutrijom i da imamo obrazovni sistem koji omogućava svakome da postane lekar uz dovoljno podrške, ne možemo da izbegnemo svest o sopstvenom generacijskom položaju. Današnje generacije su most između onih koje su verovala u razvoj bez trajnih posledica (ekomodernisti kasnog 20. veka) i onih koje će se suočiti sa ozbiljnim posledicama tog razvoja, dok istovremeno uživaju u njegovim tekovinama. Za razliku od hipotetičkih roulsijanskih učesnika pod „velom neznanja“, mi znamo gde smo u vremenu i tu odgovornost ne možemo izbeći. Baš kao što težimo ekološkoj održivosti i želimo da zaštitimo buduće generacije od neizbežnih posledica klimatskih promena, moramo preduzeti i proaktivne korake za ispravljanje duboko ukorenjene nepravde koju održava dominantni pogled na svet.

Moramo da rekonstruišemo nove, bolje narative, koji će biti prikladni za realnost „punog sveta“ i planetarnih granica i da ih učinimo smislenim i privlačnim za sledeću generaciju. Iza ovakvih poziva na promenu uvek stoji i etički okvir, koji se, u ovom slučaju, može povezati sa komunitarističkim pristupom pravdi, kakav zastupa Ajzaja Berlin.* On ne vidi krajnju slobodu u tome da činimo šta želimo, ograničeni samo dogovorom s drugima (čak i ako je on zasnovan na roulsijanskom „velu neznanja“), već u ovladavanju sobom, u skladu sa ulogom pojedinca i zajednice u širem istorijskom toku. U tom svetlu, trenutna globalna situacija poziva „srednjih 40%“ svetske populacije (**Slika 4**) da preuzmu aktivnu ulogu, u ime svih sadašnjih i budućih generacija, posebno onih koje danas ne mogu govoriti same za sebe. Etički okviri koji su već opisani, bilo kontraktarijanski, komunitaristički ili utilitaristički, u svom temelju nude smernice za organizaciju pravednijeg društva i svi na različite načine ističu pravo na lični prosperitet, ali uz kolektivnu odgovornost za održivost na jednoj planeti koju poznajemo.

* Ajzaja Berlin je bio društveni i politički teoretičar, filozof i istoričar ideja rusko-britanskog porekla. Razlikovao je dva tipa slobode: 1) negativnu slobodu – odsustvo spoljne prinude, sloboda „od“ mešanja u lične postupke i 2) pozitivnu slobodu – ovladavanje sobom, sloboda „za“ delovanje koje proizlazi iz ličnog razumevanja dobra i odgovornosti. Berlin je smatrao da su vrednosti proizvod ljudskog uma, a ne apsolutne istine koje treba otkriti. Mogu postojati suprotstavljene, ali podjednako validne vrednosti, koje se međusobno ne mogu uskladići bez uvida u konkretan kontekst. Kada se ovaj pluralizam vrednosti poveže sa zahtevom za aktivnim političkim delovanjem, on postavlja važan zadatak za našu generaciju: da poštuje različite slobode, postigne dogovor o održivom pravcu delovanja i uvaži posebnost trenutka u kojem živimo.

Iako su trendovi prikazani na **Slikama 2 i 3** neumoljivi i već imaju vidljive negativne posledice po naš svakodnevni život, upravo su globalne nejednakosti ključne za razumevanje i rešavanje pitanja održivosti, naročito kroz prizmu ekološke pravde.

Milijarde ljudi širom sveta danas žive bez pristupa električnoj energiji ili čistoj vodi. Oni ne mogu ni da počnu da ulažu u svoje obrazovanje čak i kada bi imali vremena i ne unose dovoljno hranljivih materija za potpuni fizički i neurološki razvoj. Potrebni su im ekonomski rast, stvaranje nove ekonomske vrednosti (kao što su hrana, obrazovanje, električna energija ili čak čista voda, uglavnom kao robe koje imaju tržišnu vrednost), kako bi im se omogućilo da koriste tekovine modernog života. Ali globalni model razvoja koji se vrti oko ekonomskog rasta uništava planetu i koheziju globalne ljudske zajednice.¹⁰ To je opasno za samu mogućnost održivosti čitave žive planete. Preduslov da uopšte možemo da se dogovorimo o predlogu pravde za celu planetu (kontraktarijanska pravda svesna jedinstvenog položaja naše generacije), i pre nego što isplaniramo svoju inspirativnu istorijsku ulogu za vek u kome se budimo iz sna ravnodušnosti prema šestom masovnom izumiranju² (komunitarna pravda o zajedničkom prosperitetu i održivosti), jeste uspostavljanje balansa između težnji i ograničenja.

U tom smislu, ekonomija krofne¹¹ (doughnut economics) može poslužiti kao orijentir između dve krajnosti: s jedne strane je prekomerno iscrpljivanje planete i društva kroz neograničeno prisvajanje, a s druge – nedovoljno ispunjavanje generacijske odgovornosti za očuvanje prirodne otpornosti i obezbeđivanje dostojanstvenog života za sve. U početku su „krofne“ merile nacionalne doprinose prekoračenju planetarnih granica i postignuća u ostvarivanju razvojnih ciljeva. Međutim, nisu davale odgovore na uzroke globalne nepravde i neodrživosti. One su samo konstatovalе da stanovništvo bogatih zemalja već živi daleko iznad planetarnih granica, dok stanovništvo siromašnijih zemalja i dalje nema ni osnovne uslove za život.¹⁰ Takođe, te prve verzije krofni nisu uzimale u obzir stanje zaštite životne sredine u siromašnim zemljama, niti su osvetljavale društvene nejednakosti duboko ukorenjene u bogatim zemljama – koje su često prikrivene eksternalizovanjem ekoloških troškova na globalni jug.

„Krofne odrasta“ (engl. degrowth doughnuts) jednostavno su unapredile ovaj konceptualni kompas, uključujući zaštitu prirode, težnju ka ekološkoj obnovi, kao i društvene i kulturne granice povezane s pojmom dobrog života.¹²

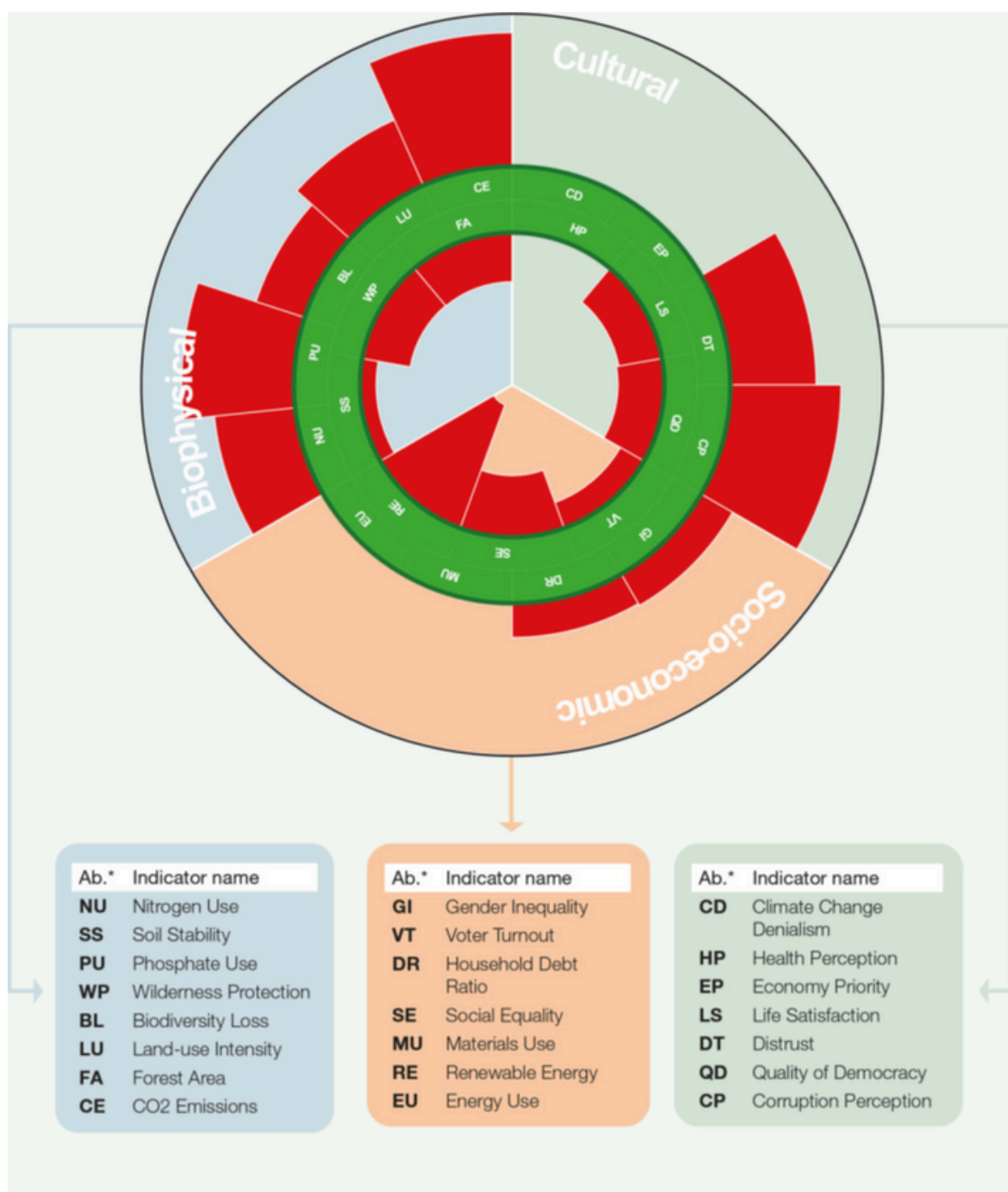

Klimatske promene i dalje predstavljaju najveći izazov, ali i najjači podsticaj za novo promišljanje o tome kako ostvariti globalnu pravdu kroz pravednu preraspodelu resursa. Istraživanja pokazuju da bi, uz sadašnji nivo globalne nejednakosti i imperativ ekonomskog rasta, emisije gasova staklene bašte porasle za dodatnih 20%, čak i samo da bi se obezbedili minimalni uslovi dostojanstva – energija, stanovanje, hrana i transport – za sve ljude na planeti.¹³ Čak i dostizanje tog osnovnog standarda u okviru postojećih društveno-ekonomskih odnosa učinilo bi stabilizaciju klime teško dostižnom, ako ne i neodrživom. S druge strane, prema podacima prikazanim na **Slici 4**, ukidanje luksuzne potrošnje najbogatijih 1% svetske populacije moglo bi gotovo u potpunosti neutralisati taj dodatni porast emisija.

Dalja istraživanja o kvantifikovanju nekih mera krofne za celu planetu nas uveravaju da je „teoretski moguće zadovoljiti osnovne potrebe 10,4 milijarde ljudi u ekološkim granicama“¹⁴. Za to su svim privrednim sektorima potrebne velike transformacije, uključujući i ono što proizvodimo, za koju svrhu i na kom nivou kvaliteta i učinka. Štaviše, najvažnije za individualne stilove života jeste transformacija ishrane u suštinski vegansku ishranu bez daljeg širenja obradivih površina.

Na primer, u okviru krofne odrasta za jednu državu prikazanu na **Slici 5**, čiji je nacionalni dohodak po glavi stanovnika sličan proseku „srednjih 40%“ iz **Slike 4**, glavni doprinosi globalnoj ekološkoj neodrživosti dolaze iz poljoprivredne proizvodnje (zagađenje azotom i fosfatima, promena u korišćenju zemljišta), kao i iz emisije ugljen-dioksida. Međutim, jednako zabrinjavajuća je i rasprostranjena percepcija korupcije u društvu, koja podriva poverenje i otežava koordinisano delovanje građana i institucija.

Iako ova zemlja spada među relativno bogate članice Evropske unije i ne koristi energetske resurse po glavi stanovnika na izrazito neodrživ način, ona i dalje značajno zaostaje kada je reč o snabdevanju stanovništva energijom iz obnovljivih, ne-fosilnih izvora. Ovakva situacija je daleko od globalno definisanih ciljeva pravednog i održivog energetskog sistema, kakav su definisali Hauke Šlajser i saradnici.¹⁴ Ostvarivanje društvene jednakosti, definisano prevazilaženjem „rizika od siromaštva“ svih grupa stanovništva, kako je to definisano posebnim indeksom statističke agencije Eurostat, i dalje ostaje značajan, ali nedostižan razvojni cilj.

Slika 5: Profil „krofne odrasta“ za jednu istočnoevropsku zemlju iz 2021. godine. Ovaj vizuelni prikaz osvetljava prekoračenja ekoloških granica, kao i nedovoljna dostignuća (ili potpuni izostanak) kada je reč o biofizičkim, socioekonomskim i kulturnim pokazateljima održivosti. Profil se koristi kao alat za procenu nacionalnih prioriteta iz ugla globalne pravde i održivosti, kao i za kritičko sagledavanje usklađenosti sa političkim ciljevima izloženim u Strategiji čistog razvoja te zemlje.¹⁵

- Identifikujte oblasti ili teme u postojećem programu nastave i učenja koje govore o jedinstvenoj situaciji savremenog sveta u kontekstu globalnog razvoja. Koje bi to oblasti bile u umetnosti, istoriji, matematici, biologiji, fizici, srpskom i stranim jezicima?
- Koje elemente (mere, indikatore, kvantifikovane koncepte) biste želeli da vidite uključene u krofne odrasta? Koje postojeće elemente smatrate zastarelim ili neprimerenim?
- Opišite vizuelno svet posle kapitalizma krajem ovog veka. Kako miriše? Koja je najveća pretnja blagostanju u tom svetu?
- Kako naše trenutne školske prakse i politike odražavaju ravnotežu između ekonomskog rasta i imperativa održivosti životne sredine?

U pozadini apstraktnih proračuna, prekoračenja i podbačaji ukazuju na to ka čemu bi strategije naših lokalnih društava trebalo da teže, kako bi doprinele globalnom dogovoru o pravdi i održivosti. Situacije prikazane na **Slikama 2 i 3**, kao i predviđanja sa **Slike 1**, upozoravaju da čovečanstvo mora da pređe na nove modele proizvodnje i raspodele resursa, koji su u skladu sa vizijom „održivog i pravednog društva“. U suprotnom, veliki delovi planete postaće nepodobni za život, a prosperitet čak i srednje klase, bogatih i superbogatih (**Slika 4**) neće biti održiv; on će se neizbežno urušiti.

Danas je moguće kvantifikovati globalna ograničenja, koja u ovom kontekstu prepoznamo kao ciljeve održivosti, ali i aspekte globalne otpornosti i temelje dostojanstva – ono što predstavlja aspiracije budućeg napretka i zaveštanje naše generacije. Takođe je moguće izračunati nacionalne doprinose tim ciljevima, odnosno koje bi transformacione prioritete svaka država trebalo da prepozna i ugradi u svoje strategije (**Slika 5**). Međutim, u postojećim krofnama odrasta, nijedna zemlja ne uspeva da u potpunosti ostvari unutrašnji krug bez značajnih podbačaja – jer trenutni ekonomski model krije duboke nejednakosti i ne donosi univerzalno blagostanje, a kamoli sreću.

Ta promena ekonomskog modela nas dovodi do ključnog i neočekivanog pitanja eko-pravde: može li kapitalizam, u svom postojećem obliku, strukturno omogućiti pravednu raspodelu resursa? Sa stanovišta globalne pravde, filozof i ekonomista Kohei Saito postavlja jasan stav: „Kapitalizam jednostavno ne funkcioniše [...] jer se zasniva na eksternalizaciji i prebacivanju tereta. Nemoguće je postići globalno pravedan svet unutar takvog sistema. Posledica zanemarivanja nepravdi jeste to da je i sam opstanak čovečanstva ugrožen.“¹⁰

Bibliografija

1. WWF. (2022). Living Planet Report 2022 – Building a naturepositive society. Almond, R.E.A., Grooten, M., Juffe Bignoli, D. & Petersen, T. (Eds). WWF, Gland, Switzerland. Section of Figure 1 in the Report.
2. Domazet, M. (2018). Degrowth—A sober vision of limiting warming to 1.5°C. In Heinrich Boell Foundation (Ed.), Radical Realism for Climate Justice—A Civil Society Response to the Challenge of Limiting Global Warming to 1.5°C. Berlin: Heinrich Boell Foundation.
3. NASA Global Climate Change. (n.d.). Carbon dioxide concentration | NASA global climate change. Retrieved July 30, 2024, from Climate Change: Vital Signs of the Planet.
4. Why 350? (n.d.). Retrieved July 30, 2024, from mn350.org
5. Lan, X., Tans, P. and Thoning, K.W. (2024). Trends in globally-averaged CO₂ determined from NOAA Global Monitoring Laboratory measurements.
6. Lu, M. (n.d.). Charted: Global CO₂ Emissions by Income Group. Retrieved July 30, 2024, from Visual Capitalist.
7. Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G., et al. (2022). World Inequality Report 2022, Chapter 1. World Inequality Lab.
8. Dresner, S. (2008). The Ethics of Sustainability. In The Principles of Sustainability (2nd ed, pp. 129–144). London; Sterling, VA: Earthscan.
9. Rawls, J. (1999). A Theory of Justice (Rev. ed). Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.
10. Saitō, K. (2024). Slow Down: The Degrowth Manifesto (First edition). New York: Astra House.
11. Raworth, K. (2017). Doughnut Economics: Seven ways to think like a 21st century economist. White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing.
12. Domazet, M., Rilović, A., Ančić, B., Andersen, B., Richardson, L., Brajdić Vuković, M., ... Medak, T. (2020). Mental models of sustainability: The degrowth doughnut model. In M. I. Goldstein & D. A. DellaSala (Eds.), Encyclopedia of the World's Biomes (pp. 276–286). Oxford: Elsevier.
13. Rammelt, C. F., Gupta, J., Liverman, D., Scholtens, J., Ciobanu, D., Abrams, J. F., ... Zimm, C. (2022). Impacts of meeting minimum access on critical earth systems amidst the Great Inequality. *Nature Sustainability*, 6(2), 212–221.
14. Schlesier, H., Schäfer, M., & Desing, H. (2024). Measuring the Doughnut: A good life for all is possible within planetary boundaries. *Journal of Cleaner Production*, 448, 141447.
15. Domazet, M., Fischer, M., & Köves, A. (2023). Doughnuts for strategies: A tool for an emerging sustainable welfare paradigm. *European Journal of Social Security*, 25(4), 367–387.

Mladen Domazet je naučni saradnik na Institutu za filozofiju i jedan od osnivača i istraživača na Institutu za političku ekologiju u Zagrebu, Hrvatska. Predaje prava životne sredine na master programu UN Global Campus na univerzitetima u Sarajevu i Bolonji, kao i ekonomiju krofne na master programu odrasta na Autonomnom univerzitetu u Barseloni. Tokom 2015. i 2019. godine učestvovao je na UN-ovim COP konferencijama u Parizu i Madridu kao nacionalni delegat, a takode je i jedan od autora Šestog izveštaja o proceni IPCC-a (Međuvladin panel o klimatskim promenama). Učestvovao je u organizaciji međunarodnih konferencija o odrastu održanih u Zagrebu (2023) i Budimpešti (2016) i aktivno je uključen u Međunarodnu mrežu za odrast. Duže od jedne decenije saraduje na inicijativama za obrazovanje za održivi razvoj sa Mrežom centara obrazovnih politika i Forumom za slobodu odgoja.

Prevod na srpski jezik priredio
Centar za obrazovne politike

Publikacije iz edufocus serije napisane su kao podrška projektu Lead for EcoJustice, čiji je cilj promena školske kulture, poboljšanje obrazovnih ishoda i promovisanje ekološke pravde kroz specijalizovane programe profesionalnog razvoja za školske lidere.

Projekat finansira program Erasmus+ uz podršku Evropske unije.

Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost autora i ne odražava nužno stavove Evropske unije.